

16-17. YÜZYILLARDA MARAŞ ŞEHRİNDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT THE SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN MARAS PROVINCE IN 16TH -17TH CENTURIES

Adnan GÜRBÜZ*

Özet

Bu çalışmada antik dönemden itibaren Mezopotamya ve Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan büyük ticaret yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi konumunda bulunan Maraş şehrinin 16-17. yüzyıllardaki, idari taksimatı, fiziki yapısı, kalesi, mahalleleri, nüfus sayısı ve nüfus yapısı, çarşı ve pazarı ile birlikte vakıf eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Maraş'ın tarihi süreçte geçirdiği aşamalar başta dönemin önemli arşiv kaynağı olan tahrir defterleri olmak üzere, vakfiyeler ve seyahatnâmelerden istifade edilerek incelenecektir.

16-17. yüzyıllar Maraş'ı, yolların kavşağında bulunması ve çevresinin pazarı durumunda olması sebebiyle, şehir özelliği taşıyan ve Osmanlı döneminde eyâlet merkezi konumundan dolayı tarihi süreçte büyük gelişme çizgisi yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Osmanlı, tahrir defteri, vakfiye, seyahatnâme

Abstract

In this study, it will be given information about the administrative parts, physical structure, castle, parishes, population numbers and structure, the foundation works with the market and bazaar of Maraş city which has been an important trade center on the major trade routes and connecting Mesopotamia and Syria to Anatolia dated from ancient periods in 16-17th centuries.

The stages of the historical process of the Maraş city will be investigated by taking advantage of tahrir registers, which are mainly important archives sources of the period, charters of a waqf and travelbooks.

In that period, Maraş city provided a major flourish in the historical process due to a city characteristic and a central position in the Ottoman period, located at intersection of roads and trade center of environment.

Key Words: Maraş, Ottoman, tahrir registers, charters of a waqf, travelbook.

Bu çalışmada başta tahrir defterleri olmak üzere, vakfiyeler ve seyahatnâmelerden istifade edilerek Maraş şehrinin, 16-17. yüzyıllardaki idari, fiziki ve sosyal yapısının incelenmesi hedeflenmiştir. Konunun kapsamı gereği şehrin 15 yıldaki gelişimine de kısaca değinilecektir.

Bu çalışmaya kaynak oluşturan tahrir defterleri, Maraş'ın Dulkadır Beyliği elinden Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1522 tarihinden başlayarak, 1526, 1530, 1561 ve 1563 tarihlerine ait olup yaklaşık elli yıllık bir dönemi ihtiva etmektedir¹. Maraş şehrinde bulunan vakıf eserlerin vakıfları ve bu vakıfların gelirleri de tahrir defterlerinde kayıtlıdır. Şehrin sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili olarak değerlendireceğimiz vakfiyeler² de Dulkadır Beyliği döneminden başlamaktadır. 17. yüzyıl seyahatnâmeleri içinde ise Evliya Çelebi ile birlikte Polonyalı Simeon'u özellikle belirtmek gerekir.

* Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bu defterlerin tarihleri, buldukları arşivleri ve nitelikleri şu şekildedir: 1526 tahriri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Mufassal Tahrir Defteri 402**; 1530 tahriri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İcmâl Tahrir Defteri 998**; 1561 tahriri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İcmâl Tahrir Defteri 331**; 1563 tahriri, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, **Mufassal Tahrir Defteri 101**. 1530 tahririni ihtiva eden icmâl tahrir defteri ve 1563 tahririni ihtiva eden mufassal tahrir defteri, ayrıca yayınlanmıştır, bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (1999). **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri 937/1530, II, "Dizin ve Tıpkıbasım"**, Ankara; Refet Yınanç-Mesut Elibüyük, (1988). **Maraş Tahrir Defteri 1563, I-II**, Ankara.

² Maraş şehri vakıfları, vakfiyeler kaynak kullanılarak çalışılmıştır bkz. Rahmi Tekin, (1996). **Zülkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti Zamanında Maraş Vakıfları**, Şanlıurfa.

Maraş şehri, 1526 tarihinden başlayarak 1563 tarihine kadar Dulkadir Eyaleti³ içinde kaza merkezi hüviyetinde Maraş Sancağı olarak yer almıştır⁴. Bu tarihlerde Güvercinlik, Hısn-ı Mansur, Elbistan ve Zamantu, kazalarını ihtiva eden Maraş'ın, Maraş nefsi, Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Kara Hayıt, Pazarcık, Aladinek-Araban, Göynük, Engizek ve Bertiz-Ağabeyli, Zeytun-Süleymanlı, Yenice Kale adlarını taşıyan on iki nahiyesi mevcuttur (Yınanç-Elibüyük 1988: XXX; Solak 2004: 31-34). 1579 tarihini taşıyan bir sipahi yoklama defterinde⁵ de aynı idari taksimatın devam ettiği görülür.

Fiziki yapının en temel öğelerinden biri olan kale, şehrin merkezindeki yığma tepenin üstündedir. Günümüze değin birçok onarım geçiren kalenin M.Ö. 1. yüzyılda yapıldığı, ancak yerleşimin daha erken tarihli olduğu düşünülmektedir. Kaledeki onarım ve tahkimlerde, 7. yüzyıldan itibaren Emeviler, 11. yüzyıldan itibaren de Selçuklu ve Dulkadirli Türkmen Beyliği'nin izleri görülmektedir. 1516 tarihinden sonra Maraş'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle kalede büyük onarımlar ve tahkimatlar yapılmış, yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur. Bu onarımın tarihi I. Süleyman (1520-1566) zamanına nisbetlenmektedir (Sevgen 1959: 257-258). Yapılan onarımın kitabesi güney tarafı ana giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır (Gündoğdu 2001: 198).

Kale, 150x75 m. boyutlarında dikdörtgen plânlı olup, batı ve kuzeyden 50, güneyden ise 100 m. yükseklikte eğimli bir kayalık alan üzerine inşa edilmiştir. Duvarların bir kısmı, üç burç ve giriş kapısı yakın zamanda onarılmıştır. Kare plânlı burcun dış duvarları kesme, iç duvarları ise moloz taştan yapılmıştır. Burcun güney yüzünde kalenin sivri kemerli kapısı yer almaktadır. Burcun doğu yüzünde ise mazgal pencereler bulunmaktadır. İçten haç plânlı burç, haçın uzun kolu üstündeki bir kapıyla kaleye açılmaktadır (Sevgen 1959: 257-258; Gündoğdu 1986: 75).

Dönemin tahrir defterlerinde kale ile ilgili kayda rastlanmamasına rağmen, 17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi (2005: 174), Maraş kalesinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Kalenin halen yığma tepe üzerinde kare biçiminde ve sağlam vaziyette bulunduğunu, kale çevresinin 600 adımda dolaşıldığını, hendeği olmadığını ve kalenin dört bir yanında kule bulunduğunu; güneye bakan üç kat bir kapısının olduğunu, bu kapının dışındaki kulelerin iki yanında siyah taştan birbirine bakan dört büyük arslan heykelinin canlı gibi durduğunu ifade etmekte, kapının üzerindeki kitabede 1504 tarihinin görüldüğünü, 1613 tarihinin ise tamir tarihi olduğunu, kalenin içinde 1 mahalle ve toprak örtülü 100 ev ve Süleyman Han Camiinin yer aldığını belirtmektedir.

1522 yılında Dulkadir Beyliği'nin, Osmanlı topraklarına katılmasıyla, Maraş merkez olmak üzere "Dulkadir Eyâleti" oluşturulmuştur⁶. Maraş bu tarihten sonra sürekli gelişme yönünde istikrar kazanmıştır. Kalenin onarılması ve güvenli bölge haline getirilmesi dolayısıyla çevrede yeni mahallelerin oluşum ve iskân süreci başlamıştır. Dulkadir Beyliği dönemi şehrinin fiziki yapısı fazla bilinmemektedir⁷. Osmanlı döneminde yeni kurulan eyâletin merkezi olması dolayısıyla yoğun bir imar faaliyetinin başladığı, kalenin onarıldığı, bir mescid inşa edildiği, Ulu Camii ile kale arasında kalan bölgeden başlayarak kale ve çevresinde yeni mahallelerin oluşturulduğu ve şehrin kuzeydoğuya doğru geliştiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde Maraş'ın nüfusu ile ilgili ilk bilgiye 1526 yılında yapılmış olan tahrir defterinde rastlanmaktadır. Bu defterde Maraş ve nahiyeleri hakkında geniş bilgi verilmektedir.

³ 1522'de Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesiyle iki yüzyıla yakın Maraş ve çevresinde hüküm süren Dulkadir Beyliği toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiş; 1531 yılında Trablus Sancak Bey'i Süleyman Bey'in Dulkadir vilâyetine müstakil beylerbeyi olarak atanmasıyla da Dulkadir Eyâleti kurulmuştur. Dulkadir Eyâleti, bu tarihten itibaren Osmanlı idâri teşkilatında yerini almıştır, bkz. İsmail Altınöz, (2000). "Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu", **Kurtuluş** (12), 50.

⁴ Maraş sancağı, 1526 tahririnde Dulkadir Eyâleti içinde görülmekle birlikte, 1530 tahririndeki sancak listelerinde Karaman Vilâyetine bağlı olarak görülmektedir, bkz. **İcmâl Tahrir Defteri 998**: 418. Zaten daha önceki dönemde de Maraş ve Elbistan, önce Eyâlet-i Rûmiye-i Suğra'ya, sonrasında da Eyâlet-i Karaman'a dahil edilmişse de 1530 tarihinden itibaren Eyâlet-i Dulkadir içinde yer almıştır, bkz. ve krş. Tufan Gündüz, (2001). "Kahramanmaraş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (24), 194; İbrahim Solak, (2004). **XVI. Asırda Maraş Kazâsı 1526-1563**, Ankara, 31-34; Refet Yınanç-Mesut Elibüyük, (1988), **Maraş Tahrir Defteri 1563, I**, Ankara, XXX-XXXI.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi 315 nolu defteri, Liva-i Maraş'ın kaza ve nahiyelerinin sipahiyan yoklama defteridir. Bu defterin değerlendirilmesi, Maraş, kazâ ve nahiyelerindeki sipahi dağılımı ve bunların tasarruf ettikleri timarları için bkz. İbrahim Solak, (2004). **XVI. Asırda Maraş Kazâsı 1526-1563**, Ankara, 197-200.

⁶ Eyâlet-i Zulkadiriyye ya da Eyâlet-i Maraş adı altında, Maraş merkez olmak üzere Malatya, Ayıntab, Kars-ı Zulkadiriyye yani Kadirli ve Samsat sancak ve livaları bu yeni eyalete bağlanmıştır, bkz. Adnan Gürbüz, (2001), **XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, İstanbul, 34-35.

⁷ Dulkadirli döneminde Maraş şehrindeki bazı bireysel yapıların mimarisi ile ilgili bkz. Hamza Gündoğdu, (1986). **Dulkadirli Beyliği Mimarisi**, Ankara, 35, 37, 44, 58, 60; Mehmet Özkarcı, (2007). **Türk Kültür Varlıkları Envanteri (Kahramanmaraş) I**, Ankara.

Tahririne göre Maraş'ta 51 mahallede 473 hâne, 92 mücerred (vergi veren bekâr erkek), 305 nefer, 45 vergiden muâf, 2 kethüda, 11 imam, 2 müezzin, 1 muhassıl (vergi memuru), 165 sipahi ve sipahizâde, 15 sâdât (seyyidler), 34 nöker (köle) ile birlikte ferraş ve benzeri 719 muaf bulunmaktadır (Tahrir Defteri 402: 745-772).

Bu verilerden hareketle, nefer kayıtlı olanların hâne veya mücerred olduğu belirtilmediğinden, neferin 2/3'ü hâne, 1/3'ü mücerred kabul edilerek nüfus hesaplaması yapılmaktadır⁸. Buna göre Maraş'ta hâne neferin 2/3'ü, kethüdâ, imam, müezzin ve muhassılın toplamı şeklinde hesaplayabileceğimiz 1134 hâne nüfus bulunmaktadır; bu ise hâne sayısı 5 ile çarpıldığında 5670 kişi itibari nüfusa karşılık gelmektedir. Hâne nüfusa 92 vergi veren bekâr erkekleri ve geriye kalan 1/3'lük 323 nefer ile birlikte 719 muafı da eklersek 1526 tarihinde Maraş şehrinde 6304 kişinin yaşadığı tahmin edilebilir⁹. Hesaplanan bu nüfusun tamamı Müslümanlardan oluşmakta, Maraş şehrinde Gayr-i Müslim nüfusun varlığına rastlanmamaktadır.

Maraş'ın 1563 yılında yapılan ikinci tahririnde, 42 mahalleye düştüğü, ancak 3053 vergi nüfusuna artış kaydettiği görülmektedir (Tahrir Defteri 101: 1-25; Yinanç-Elilibüyük 1988: 11-37). Bu nüfusun 1070'ini sipahi ve sipahizâde oluşturmaktadır. Bu tarihte Maraş nefsinde (şehir merkezinde) tahmini 15.000 kişilik nüfusun yaşadığı söylenebilir (Yinanç 1987: 20)¹⁰. 1563 tahririnde de Maraş şehir merkezinin tamamı Müslüman olup, Gayr-i Müslim nüfus bulunmamaktadır¹¹.

1526 tahririnden 1563 tahririne kadar Maraş şehir merkezindeki yaklaşık %60'lık artışın en önemli sebebi olarak, Dulkadır Beyliği'nden Osmanlı hâkimiyetine geçiş sırasında yaşanan istikrarsızlığın ortadan kaldırılması ve çok sayıda Türkmen cemaatinin şehir dışından şehir merkezine yerleştirilmesi gösterilebilir.

Evlia Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Maraş'ta 42 mahalle ve 10000 hane ev bulunduğunu belirtir. Şehrin, dereler tepeler üzerinde kurulduğunu, bağlı bahçeli 10000 civarında olan evlerin tümünün toprak ve kireç örtülü kârgir duvarlı binalar olduğunu, şehrin güneyden-kuzeye bir dağ üzerinde yaklaşık 7000 adım uzunluğunda bir sahada kurulu bulunduğunu ifade etmektedir (Evlia Çelebi 2005: 175).

Selçuklu döneminde ve bilhassa Moğol istilâsından sonra kalabalık bir Türkmen nüfusun, Maraş ve çevresine yerleştikleri; 13. yüzyılın sonlarından itibaren ve 14. yüzyıl boyunca Oğuz boylarına mensup 200'e yakın cemaatin bölgede iskân edildiği bilinmektedir. Halep'ten başlayarak Amanoslar'ın doğusundan Tohma vadisine kadar uzanan bölgede yurt tutan Dulkadır Türkmenlerini oluşturan cemaatler çoğunlukla Bayat, Avşar ve Beydili boylarına mensuptur (Yinanç-Elilibüyük 1988: XV). Maraş Sancağı dâhilindeki bu Türkmen cemaatleri, 1526 tarihli tahrir kayıtlarında "Yörükân-ı Maraş" ve "Yörükân-ı Dulkadıriyye" olarak adlandırılır. 1526 tahririnde Maraş kazası sınırları içinde 23400 hane, 2340 mücerredten oluşan büyük bir Türkmen cemaati varlığı bulunmaktadır (Gündüz 2001: 194). Bunların önemli bir kısmı 1526 yılından itibaren Maraş şehir merkezine yerleşmeye başlamış ve 1563 tahririnde ortaya çıkan %60'a varan nüfus artışına yol açmışlardır.

1563 tahrir kayıtlarına göre, Maraş Sancağı'na bağlı 868 köyde Akçakoyunlu, Anabatlı, Ali Bey'lü, Almalı, Altunoğlu, Ali Hacılu, Aşıklı, Ali Fakihlü, Kayseru, Ağıllu, Neccarlu, Bekişlü,

⁸ Osmanlı dönemi arşiv kaynaklarından tahrir defterleri esas alınarak hâne kavramından yola çıkılıp nüfus hesaplamaları için bkz. Nejat Göyünç, (1979). "Hâne Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (32), 331-348.

⁹ Osmanlı tahrir defterleri malî amaçlı düzenlendiğinden dolayı, şehir ve kırsal alanda yaşayan nüfusun tamamını değil sadece vergi mükelleflerini kapsamakta; askerî hizmetler için muafiyet tanınanlar dışındaki bütün yetişkin erkekler vergi mükellefi sayılmaktadır, bkz. Adnan Gürbüz, (2001), *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, İstanbul, 40.

¹⁰ Faroqhi, 1563 yılı tahrir defterindeki vergi nüfusundan hareketle Maraş şehir nüfusunu 13.420 veya 13.790 olarak hesaplamaktadır, bkz. Suraiya Faroqhi, (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul. 377; Gündüz, 3050 neferin yaklaşık 12000 kişilik nüfusa karşılık geldiğini ifade etmektedir, bkz. Tufan Gündüz, (2001). "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (24), 194; Solak ise, Maraş'ın nefsine vergi nüfusunu 1895 nefer, 322 mücerred, 1319 sipahi, sipahizade, sâdât, imam, müezzin, muhassıl, ferraş, malûl, müderris, fakir, müftî, kadı ve benzeri muafaların sayısını 1319 olarak hesaplamakta ve şehir merkezinin tahmini nüfusunu 11298 olarak çıkarmaktadır, bkz. İbrahim Solak, (2004). *XVI. Asırda Maraş Kazası 1526-1563*, Ankara, 47; Yinanç ise yayınladığı 101 nolu tahrir defterinden hareketle yaptığı değerlendirmede tahmini nüfusu 15000 olarak vermektedir, bkz. Refet Yinanç, (1987). "XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", *Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu*, Ankara, 20.

¹¹ 17. Yüzyıla kadar Müslüman bir nüfus yapısına sahip olan Maraş'ı 1619 tarihinde ziyaret eden Polonyalı Simeon 20 kadar Ermeni hânenin şehirde yaşadığını belirtmektedir, bkz. Hrnt D. Andreasyan, (1964). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul, 157.

Belekli, Bektaşlı, Cerid Bayır, Yerkit oğlu, Çerküklü, Çukurlu, Çağırğanlı, Damlu, Dayılı, Dervişanlı, Şeyh İbrahim Babalu, Eşencilü, Esneklü, Eynebeğlü, Eymirlü, İdrislü, İncilü, İsalu, Karacalı, Küreci, Kavurgalu, Karayuvulu, Kara Öğüklü, Kızıllu gibi isimler taşıyan Türkmen cemaatleri meskündür (Yinanç 2000: 62). Evliya Çelebi de (1999: 102-103) Maraş ve çevresinde bulunan bu aşiretlerin isimlerini zikrederek, nerelerde yayladıklarını ve konuştukları ağızları, “Der beyân-ı lisân-ı Türkmân” adı altında örneklendirerek vermektedir.

Maraş'ın ekonomik faaliyetleri ile ilgili bilgilere Dulkadıroğulları döneminden itibaren rastlanmaktadır. Dulkadıroğulları Beyliği'nde, ekonomi alanında en olumlu gelişmelerin Alaüddevle (1481-1515) zamanında olduğu han, arasta, bedesten gibi ticaret yapılarının vakıf amaçlı kurulmuş olmalarından anlaşılmaktadır (Gündoğdu 2001: 198).

16. yüzyılın başlarında, Maraş'ın sosyal ve ekonomik merkezi Ulu Cami ve çevresi idi. Ulu Cami'nin hemen yanında bedesten ile çeşitli mamul maddelerin satımını yapan ticari yapılar ve bazı yerleşmeler oluşturulmuştur. Maraş'ın merkezinde bedestenden başka, ayakkabıcılar ve köşkerler çarşısı bulunmaktadır. Bunun yanında zahire ve külah pazarı, kirişhane, debbağhane, macunhane, meyhane, helvahane, şerbetcian, şemhane (mumhane), değirmenler, hanlar ve dükkânlar yer almaktadır. Bu eserler, o dönemde Maraş'ta imalât ve ticaretin geliştiğini ve çevredeki kırsal yerleşmelerin ihtiyaçlarını karşılayan merkez durumunda olduğunu ortaya koymaktadır (Yinanç-Elibüyük 1988: XXXII-XXXIII)¹². Maraş bedesteninde 1526 tahririnde 60 olan dükkan sayısı 1563 tahririnde 75 olarak kaydedilmiştir (Tahrir Defteri 402: 779-781; Yinanç-Elibüyük 1988: 37-40). Evliya Çelebi (2005: 346-347), Maraş'ın, çeşitli iş kollarında üretim ve satış yapan iki büyük bedesteni ve 1045 küçük büyük dükkânı bulunduğunu belirtmektedir. Adı geçen bedestenin bugün hala kullanılan kapalı çarşı olma ihtimali yüksektir.

16. yüzyılda Maraş'ta yüksek üretim düzeyine sahip boyahaneler vardı. Bu boyahaneler Maraş yöresinde dokumacılığın gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Maraş'ta demir madeni ve haddehanelerin olduğu, işlenen demirin Basra bölgesine gönderildiği görülmektedir. Yine kereste ve orman ürünleri ticaretinin Maraş ve çevresinde yaygın olduğu, Mezopotamya'ya Fırat nehri üzerinden ihraç edilecek kadar önemli miktarda üretim yapıldığı anlaşılmaktadır (Faroqhi 2006: 80). Maraş, kırsal alanda yaşayan Yörüklerin hayvansal ürünlerini pazarladıkları ve ihtiyaçlarını giderdikleri ticari bir merkez olmuştur. Bu dönemde Osmanlı ordusundaki atların eğer ve koşum takımları ihtiyacının büyük bir kısmı Maraş'taki zanaatkarlar tarafından karşılanmıştır (Gürbüz 2001: 248).

Maraş'ta tarım ürünlerinde de bir çeşitlilik gözlenmekte; pamuk, çeltik, buğday, arpa darı, erzen (mısır), susam, soğan ve ceviz gibi ürünler yetiştirilmekte; bağ, bahçe ve bostan tarımı da yaygın olarak yapılmaktadır. Penbe adıyla tanınan pamuk, çeşitli işlemlerden geçirilerek iplik haline getiriliyor ve dokuma sanayiinde pamuklu kumaş üretiminde kullanılıyordu (Yinanç-Elibüyük 1988: XXXIII). Yine 16. yüzyılda Maraş ve çevresinde çeltik tarımının yaygın olduğu ve çeltik sulama kanallarının bulunduğu görülmektedir.

Dulkadırlı Beyliği döneminde Maraş şehrinin gelişmesinde en önemli rolü vakıf kurumları oynamıştır. Vakıfların iki türlü katkısı görülmektedir. Bunlardan ilki vakıfların sosyal kurumlar olarak gelişime yaptıkları katkıdır. Bu etkileri yapan vakıflar cami, medrese, zaviye, imarethane ve tekke gibi kamu hizmetine açık hayrî vakıflardır.

İkincisi, vakıfların şehir hayatında ticareti canlı tutan ekonomik etkileridir. Bu etkiler bedesten, dükkân ve han gibi ticaret faaliyetinin yapıldığı vakıf eserleri aracılığı ile yapılmaktadır. Meselâ Maraş Bedesteni'nde çalışan ayakkabıcı, bıçakçı, dokumacı gibi esnafın ekonomik gelişmeye katkı sağladığı muhakkaktır.

Maraş'ta Osmanlı döneminde Dulkadırlı vakıflarının devamı dışında önemli bir vakıf kurulmamıştır. Bunlardan Maraş şehir merkezinde halen izleri bulunan vakıf eserlerin başında Ulu Cami gelmektedir. Şehrin fiziki yapısı ve merkezini belirleyen cami Süleyman Bey tarafından yaptırılmış olup, kitabesine göre 1501 tarihinde Alaüddevle Bey tarafından onarılmıştır. Vakfiyesine göre Pınarbaşı ve Musul alanı köyleri vergi gelirleri ile caminin yanındaki Uzunoluk adıyla anılan değirmen vakıf geliri olarak kaydedilmiştir (Tekin 1996: 62). Yapının 1526 tahririnde 14071 akçe

¹² Bu ticari işletmelerden devletin aldığı vergiler dolayısıyla haberdar olmaktayız. Bu vergi miktarlarının iki tahrir dönemi dökümü ve karşılaştırılması için bkz. İbrahim Solak, (2004). **XVI. Asırda Maraş Kazâsı 1526-1563**, Ankara, 180-190.

olarak belirlenen vakıf geliri, 1563 tahririnde 22204 akçeye yükselmiştir (Tahrir Defteri 998: 464-466; Solak 2004: 207; Yinanç-Elibüyük 1988: XXXIV, 36-38).

Şehirde, Alauddevle Bey'in eşi Şems Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye Camiine, Seyret köyünün tamam hissesi, Ekiz köyünün yarı hissesi, Bolu ve Beşbincilli köylerinin dörtte bir hissesi toplamı, 1563 tahririnde 11970 akçe olarak vakıf kaydedilmiştir (Yinanç-Elibüyük 1988: 38).

Şahnur Bey'in kızı İklima Hatun tarafından 1547 yılında yaptırılan İklima Hatun Camii ya da Üdürgücü Mescidi adıyla anılan cami (Gündoğdu 2001: 198); 16. yüzyılın başlarında Alauddevle Bey'in yaptırdığı Taş Medrese Mescidi¹³, İmaret Medresesi¹⁴, Bağdadiye Medresesi¹⁵, Taş Medrese¹⁶; Nasireddin Mehmet Bey tarafından 15. yüzyıl başlarında yaptırılan ancak Alauddevle Bey'in tamir ettirerek yanına mescit ilave ettirdiği Kadı Medresesi¹⁷; Alauddevle Bey'in eşi Şems Hatun adına yaptırılan Şems Hatun Medresesi¹⁸ şehrin fiziki yapısını belirleyen önemli vakıf eserleri arasında sayılabilir. 16. yüzyılın başlarında Osmanlı döneminde inşa edilen Hacı Bayezid Cami, Mektep ve Medresesi şehrin gelişmesine katkı yapan önemli vakıf eserlerinden birisidir. 1618 tarihinde bu eserlere vakıf geliri tahsis edilmiş; Sultan Çarşısı'nda 72 dükkân, Divanlı Mahallesi'nde bir değirmen ile Pınarbaşı köyündeki değirmenin 1/3 hissesi eserlere vakfedilmiştir (Yinanç 2000: 62-64).

Evliya Çelebi (2005: 175) de Maraş şehri eserlerini, Ada Cami (Ulu Cami) başta olmak üzere, Kale, Boğazkesen, Begdudiye, Hatuniye, Ese Divanı, Hatipzâde, Sâdiye, Kara Maraş cami adlarını vererek, "39 mihrabı, 11 medrese, 40 sıbyan mektebi, 5 hamam, 6 han, 70 çeşme, 2 bedesten ve 1045 dükkânı" bulunur şeklinde saymıştır. Evliya Çelebi'nin de belirttiği bu eserlerin önemli bir kısmının vakıf eseri olması vakıfların şehir gelişimine yaptıkları katkıyı göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

16-17. yüzyıllarda Dulkadir eyâleti merkezi ve beylerbeyliği olan Maraş şehrinde 1526 tahrir defterinde, 51 mahallede 6300 civarında, 1563 tahrir defterinde ise 42 mahallede 15000 civarı nüfus yaşadığı hesaplanmaktadır. Maraş bu yıllarda arasta, bedesten, çarşı, dükkân, han, hamam, boyahane, kirişhane, debbağhane, macunhane gibi tarım dışı ekonomik faaliyetleri yoğun bir şekilde yaşayan şehir görünümündedir. Şehrin ekonomik faaliyetlerinde çeşitlilik dikkati çekmektedir. Alınan vergilerin tarımla ilgili olanlarının toplam oranının %10'u geçmemesi şehrin ekonomik hayatında sanayi ve ticaretin önemini ortaya koymaktadır.

Maraş sanayi ve ticaret şehri özelliği ile çevresinin pazarı durumunda olup, iç ve dış ticaretin yapıldığı merkez konumundadır. Tahrir defterlerinde geçen 23 cami ve mescit, 8 medrese, 32 zaviye, 1 imaret, 1 bedesten, 1 kervansaray ve 1 hamam şehrin fiziki yapısında vakıf eserlerin önemli bir yeri olduğunu da göstermektedir.

¹³ Mescidin yanındaki Hatun değirmeni vakıf olarak kaydedilmiştir (Tekin 1996: 96).

¹⁴ Vakıfları; Höyüktepesi mezarı, Ünyüt köyünde Seki kışlası arazisi, Aymalı diğer adı Ağaçbükü olan mezrada değirmen, Kızıltepe köyünün cizyesi, Ceyhan köprüsünde pirinç arkından hasıl olan gelir, Höyükdere yakınında Döneki köyü arazisidir (Velikâhyaoğlu 1993: 28; Solak 2004: 214).

¹⁵ Vakıfları; Kale köyü zimmilerinin cizyesi, Yılankoz köyü, Üngüt köyü yakınında Hasantepesi mezarı; 10 dükkân, Halkalı cemaatinin vergileri, Köşkerler çarşısında 12 dükkânın icarı, Gelen duran pazarında 10 dükkân, Sirkeşti köyü cizyesinin yarısı vakıf olarak kaydedilmiştir (Velikâhyaoğlu 1993: 28; Tekin 1996: 83; Solak 2004: 214).

¹⁶ Vakıfları; Medresenin doğusunda bir değirmen ve bir arsa vakıf kaydedilmiştir. Zeytun'a bağlı Fenk köyünde bir değirmen, Aksu'dan ayrılan su kanalı, Zeytun Nahiyesinden Fenk Köyü'ne bağlı Ayrıklı, Adaca, Sazcık Kuşekafı, Sultan Bağı ve Purla mezarları vakfedilmiştir (Tekin 1996: 96; Solak 2004: 214).

¹⁷ Medreseye Beytulü cemaati hizmet ettiğinden Beytulü Medresesi de denilmektedir. Vakıfları; Elbistan'da Güvercinlik köyü ve Kılısecik mezarı, Pazarcığa bağlı Kırkısa, diğer adıyla Türbe köyünde Sazlık arazisi, Pazarcık'a tabi Kızılbük köyü'nün yarı hissesi, Maraş'ta 5 dükkân ve Beytulü cemaatinin vergileri bu medreseye tahsis edilmiştir (Solak 2004: 212-214).

¹⁸ Vakıfları; Maraş pazarında Hatuniye Hamamı, hamamın yanında 8 dükkân, Pazar'da 6 dükkân, köşkerler çarşısında 2 dükkân, Taş Pınarı köyünün yarı hissesi, Hacı Ali bostanı yanında bir arazi, Zeytun'a bağlı Zillihan köyünün dörtte bir hissesi, Tekiz köyünün yarı hissesi ile suyu medresenin vakıflarıdır (Tekin 1996: 101; Solak 2004: 214).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Mufassal Tahrir Defteri 402**.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İcmâl Tahrir Defteri 998**.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İcmâl Tahrir Defteri 331**.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, **Mufassal Tahrir Defteri 101**.

Araştırma Kaynakları:

Altınöz, İsmail, (2000). "Dulkadir Eyâleti'nin Kuruluşu", **Kurtuluş**, (12), 47-50.

Andreasyan, Hrant D., (1964). **Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619**, İstanbul.

Evliya Çelebi, (1999). **Seyahatnâme**, 3, Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul.

Evliya Çelebi, (2005). **Seyahatnâme**, 9, Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul.

Faroqhi, Suraiya, (1993). **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul.

Faroqhi, Suraiya, (2006). "Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum I", **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara, 57-103.

Göyünç, Nejat, (1979). "Hâne deyimi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (32), 331-348.

Gündoğdu, Hamza, (1986). **Dulkadirli Beyliği Mimarisi**, Ankara.

Gündoğdu, Hamza, (2001). "Kahramanmaraş Mimarisi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (24), 197-201.

Gündüz, Tufan, (2001). "Kahramanmaraş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (24), 192-196.

Gürbüz, Adnan, (2001). **XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, İstanbul.

Gürbüz, Mehmet, (2001). **Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadî Coğrafyası**, Kahraman Maraş.

Özkarci, Mehmet, (2007). **Türk Kültür Varlıkları Envanteri (Kahramanmaraş) I**, Ankara.

Sevgen, Nazmi, (1959). **Anadolu Kaleleri, I**, Ankara.

Solak, İbrahim, (2004). **XVI. Asırda Maraş Kazâsı 1526-1563**, Ankara.

Tekin, Rahmi, (1996). **Zülkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti Zamanında Maraş Vakıfları**, Şanlıurfa.

Velikâhyaoğlu, Nazif, (1993). "906/1501 Tarihli Süleyman Bey Oğlu Alâüddevle Vakfiyesi", **Sütçü İmam Dergisi**, (6), 27-31.

Yinanç, Refet, (1987). "XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", **Maraş 1. Kurtuluş Sempozyumu**, Ankara, 19-27.

Yinanç, Refet, (2000). "Kahramanmaraş'ta Vakıflar", **Kurtuluş**, (12), 62-64.

Yinanç, Refet-Elibüyük, Mesut, (1988). **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, I-II, Ankara.